

KRYŽIUS–RELIKVIJORIUS „GYVYBĖS MEDIS“

Goda Simona Jurgelionytė

Elona Končienė

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalo g. 1, 01143 Vilnius, Lietuva
restauravimas@lnm.lt

Lietuvos nacionaliniam muziejui pradėjus ruošti parodą „Mažesnieji broliai Lietuvoje“, skirtą Pranciškonų ordino įsteigimo 800 metų jubiliejui, į muziejaus Restauravimo centrą pradėjo plaukti eksponatai ne tik iš kitų muziejų ar jų saugyklų. Buvo patikrintos ir daugelio Lietuvos bažnyčių palėpės ir sandėliukai, tikslingai ieškant pranciškonams priklausiusių meno kūrinių. Kunigo Juliaus Sasnausko kvietimu apsilankius Vilniaus Bernardinų bažnyčios lobyne, nuostabą sukėlė aptiktas kryžius – relikvijorius, puoštas vynuogės medžiu su kekėmis ir lapais. Jo lapai buvo labai panašūs į tuos, kuriuos maždaug prieš metus konservavo I kategorijos restauratorė Ieva Stanionienė. Kryžius –relikvijorius buvo atgabentas į restauravimo dirbtuves. Restauravimo dirbtuvėse apsilankius kun. J. Sasnauskui, jo akis užkliuvo už nuošaly stovinčio, tik atsitiktinai į saugyklas neišgabento eksponato, pavadinto „altoriaus dekoratyvine detale“ Kunigas, įdėmiai apžiūrėjęs detalę, pareiškė, kad ji galėtų būti šio kryžiaus–relikvijoriaus postamentu, ir pasiūlė tuoj pat įsitikinti, ar jo nuojauta teisinga. Įstačius kryžių į postamente esančią nišą tapo aišku, kad tai vienas meno kūriny.

Kryžiaus–relikvijoriaus istorija, kai bažnytinio meno kūrinys buvo išskaidytas, tarsi iliustruoja ir visų vienuolijų Lietuvoje likimą. Pranciškonai kaip Vilniaus konventų filija įsikūrė Valkininkuose 1635 m., o nuo 1650 m. balandžio 28 d. veikė kaip Valkininkų Loreto Motinos vienuolynas. Tai geradarių Mikalojaus ir Eleonoros Chaleckių fundacija. Tuo metu vienuolynas buvo medinis, o netoli jo mūro bažnyčia, panaši į Romos Mergelės Marijos Dievo Gimdytojos Loreto bažnyčią. Kunigas Pranas Bieliauskas rašo, kad ją pašventino Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius 1650 m. rugsėjo 9 d. (1686 m. įkurta savarankiška Lietuvos Šv. Kazimiero provincija (centras – Vilniaus konventas)). 1779 m. liepos 14 d. bažnyčia buvo rekonstruota ir pavadinta Švč. Mergelės Marijos Aplanymo. Prie šios bažnyčios dar pristatyta Loreto koplyčia, kuri buvo baigta 1776 m. spalio 8 d. Joje įrengti trys altoriai. Didžiajame už dažytų grotelių stovėjo graži Švč. Mergelės Marijos Loreto gipso statulėlė papuošta votais. Be to, ją puošė relikvijorius ant krūtinės su Švč. Mergelės relikvijomis, relikvinis rūbelis. Tarp grotelių ant mensos gulėjo Šv. Bonifaco, kankinio, kūnas karste. Jis kartu su kitomis relikvijomis buvo atvežtas 1766 m. birželio 28 d. Ant altoriaus tarp

relikvijų buvo kryžius su kryžiaus medžio ir dvylikos apaštalų relikvijomis. Antrasis – Viešpaties Jėzaus altorius, o trečiasis – Švč. Mergelės Škaplierinės altorius. Valkininkų pranciškonų Loreto koplyčioje buvo gana daug įvairių šventųjų relikvijų, ypač Šv. Bonifaco. Jos gautos tiesiai iš Romos. Vienas laikė altoriuose, kitas – ant sienų puošniose lentose, o dar kitas – net varpinėse, varpo postamente.

Kai kasacinė komisija perėmė vienuolyną caro Nikolajaus I valdžios žinion, 1832 m. rugsėjo 10 d., buvusius 7 vienuolius perkėlė kitur, o Valkininkų pranciškonų vienuolyno ir bažnyčios turtą išdalino kitoms bažnyčioms, koplyčioms ir net privatiems asmenims. Po 1863 m. sukilimo visi Lietuvoje buvę vienuolynai likviduoti. 1920–1939 m., kai Valkininkai buvo okupuoti Lenkijos, buvusiame vienuolyne stovėjo kariuomenė. Per II pasaulinį karą buvęs pranciškonų vienuolynas buvo susprogdintas.

Savo veiklą Lietuvoje pranciškonai konventualai atnaujino 1995 m. Kryžius, kaip ir jo postamentas, buvo rastas Valkininkų parapiinės bažnyčios palėpėse. Tik postamentas su keliomis detalėmis (vynuogių kekė su 2 lapais ir keli atskiri lapai) pateko į Bažnytinio paveldo muziejaus fondus 2007 m., o kryžius „Gyvybės medis“ nuo 2009 m. saugomas Vilniaus Bernardinų bažnyčios lobyne. Parodos eksponatų paieška išskirtas detalės vėl suvedė į vieną.

Medinis kryžius–relikvija (230x85x9 cm), „apaugęs“ vynuogių medžiu su vynuogių kekėmis ir lapais. Vynuogių kekių centruose esančios apvalios, vos gelsvai dažytos ertmės buvo skirtos apaštalų relikvijų saugojimui. Kryžiaus vertikalios kryžmos viršuje buvusios, tačiau neišlikusios, vynuogių kekės ertmė vienintelė buvo dažyta raudonai oranžinės spalvos dažais. Kryžiaus vaizdinėje pusėje ties kryžmų susikirtimo vieta yra kelios nedidelės skylės. Panašu, kad tai galėjo būti Nukryžiuotojo skulptūros tvirtinimo vieta. Kryžius–relikvijorius buvo gana mobilus. Kartu su postamentu jo matmenys yra 258 cm. Pats kryžius lengvai išsitraukia iš postamento, tad kompoziciją nesunkiai galima buvo perkelti į kitą vietą.

Kryžius su azūrine augalinio motyvo ornamentika buvo auksuotas polimentinio auksavimo būdu. Vynuogių lapai sidabruoti ir padengti žalios spalvos skaidria lesiruote. Vynuogių lapai vėlesnio restauravimo metu gruntuoti tik

autentiško grunto netekčių vietose. Kryžius, vynuogės ir jų šakos dengtos aukso pakaitalu, aliejinio auksavimo būdu. Vynuogių lapai dažyti žalios spalvos dažais kai kur paryškinant lapų gyslas baltos spalvos dažais.

Postamentas, anksčiau vadintas dekoratyvine altoriaus detale(58x64x30 cm), išdrožtas iš penkių liepos medžio ruošinių, kurie tarpusavyje suklijuoti ir sukalti metalinėmis vinimis. Nugarinė pusė išskobta, joje yra niša kryžiui įstatyti (46x7x13,5 cm). Vaizdinė pusė puošta barokiniais ornamentais – kartušu, angeliuko galva su sparnu, kaukole, per kurios dešinę akiduobę išlindęs žaltys. Kaukolės viršuje yra 2x1,8 cm anga, kuri galėjo būti skirta kokiam nors atributui įmontuoti.

Postamento nugarinė pusė gruntuota kreidiniu gruntu, dažyta kreidininiais pilkos spalvos dažais. Vaizdinė pusė gruntuota, polichromuota: kaukolė dažyta gelsvai, žaltys – žaliai, angeliukas su sparnu – baltai, kartušas ir postamento šonai – bordo, „kauliukai“ dažyti geltonai.

Kryžius-relikvijorius ir postamentas buvo kelis kartus perdažyti ar restauruoti.

Tyrimams paimta vienuolika grunto ir polichromijos sluoksnio pavyzdžių. Atlikta sluoksnių išsidėstymo apžvalga, kokybinė mikrocheminė polichrominės dalies grunto, dažų pigmentų bei rišiklių analizė. Be to, atlikta IR spektrinė analizė ir sidabruotės bei auksuotės dengimo būdo histocheminė analizė. Tyrimų eiga ir rezultatai stebėti binokuliariniu mikroskopu MBC-2, stereomikroskopu OLYMPUS SZX 12 su skaitmenine kamera OLYMPUS DP 12. IR spektrai užrašyti naudojant spektrofotometrą FTIR-8400(SHIMADZU) su IR spindulių mikroskopu AIM-8800 ir MTC detektoriumi. Histocheminei analizei naudoti OIL-RED-O ir FAST GREEN dažikliai. Gauti rezultatai pateikti lentelėje.

Sluoksnių išsidėstymas ir tyrimų rezultatai

Tyrimo objektas	Tyrimo objektas	Tyrimo būdas
KRYŽIUS-RELIKVIJORIUS		
<u>Kryžius, vynmedžio stiebai ir kekės</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	„
3-as geltono metalo sluoksnis	polimentinis auksavimas lakšteliais	„
4-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	„
5-as sluoksnis	kreidinis klijinis	„
6-as sluoksnis	aliejus, šelakas, švino geltonasis	IR spektrinė analizė, mikrocheminis
7-as geltono metalo sluoksnis	vario-cinko lakšteliai	mikrocheminis
8-as sluoksnis	aliejus	IR spektrinė analizė
<u>Vynmedžio lapų gyslelės:</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	„
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus, gyvūninės baltymas	„
4-as geltono metalo sluoksnis	polimentinis auksavimas lakšteliais	„

5-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	”
6-as sluoksnis	aliejus, šelakas, švino geltonasis	IR spektrinė analizė, mikrocheminis
7-as geltono metalo sluoksnis	vario-cinko lydinio lakšteliai	mikrocheminis
8-as sluoksnis	aliejus	IR spektrinė analizė
<u>Vynmedžio lapai:</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	”
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus, gyvūninės kilmės baltymas	histocheminis, mikrocheminis
4-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus	”
5-as balto metalo sluoksnis	sidabravimas lakšteliais	mikrocheminis
6-as sluoksnis	vario žaliasis, aliejus	IR spektrinė analizė
7-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
8-as sluoksnis	Berlyno mėlynasis, žalioji žemė(?), aliejus Berlyno mėlynasis, žalioji žemė(?),	IR spektrinė analizė
9-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus	IR spektrinė analizė, mikrocheminis
<u>Viršutinės relikvijos dugnas:</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	”

3-as sluoksnis	švino oksidas, aliejus	„
<u>Šoninės relikvijos dugnas</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klajinis	„
3-as sluoksnis	kreida, geltonoji ochra, aliejus	„
Lapuose rastas siūlas	Pluoštas-linas	mikroskopinis

POSTAMENTAS

<u>Kartušas:</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klajinis	„
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus	„
4-as balto metalo sluoksnis	sidabravimas lakšteliais	„
5-as sluoksnis	lakas	„
6-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	„
7-as sluoksnis	kreida, Lac-Dye, juodas pigmentas, aliejus	IR spektrinė analizė
<u>„Kriauklė“</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klajinis	„
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus	„

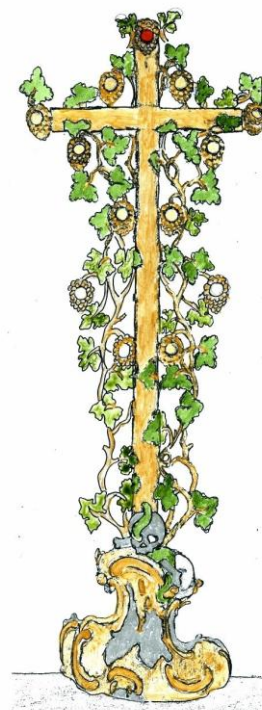
4-as geltono metalo sluoksnis	auksavimas lakšteliais	„
5-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	„
6-as sluoksnis	kreida, Lac-Dye, juodas pigmentas, aliejus	IR spektrinė analizė
<u>„Kauliukas“</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	„
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus, gyvūninės kilmės baltymas	„
4-as geltono metalo sluoksnis	polimentinis auksavimas lakšteliais	„
5-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	„
6-as sluoksnis	geltona ochra, aliejus	„
<u>Žaltys</u>		
1-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
2-as sluoksnis	kreidinis-klijinis	„
3-as sluoksnis	švino baltasis, aliejus	„
4-as balto metalo sluoksnis	sidabravimas lakšteliais	„
5-as sluoksnis	vario žaliasis, aliejus	IR spektrinė analizė
6-as sluoksnis	gyvūninės kilmės baltymas	mikrocheminis
7-as sluoksnis	Berlyno mėlynasis, žalioji žemė(?), aliejus	IR spektrinė analizė

Atlikti cheminiai tyrimai mums, restauratoriams ir technologams, pateikė įdomių netikėtumų. Pats kryžius, vynmedžio stiebai ir kekės buvo auksuoti klasikiniu polimentinės auksuotės būdu, kai aukso lakšteliai klojami tiesiai ant polimento. Tačiau vynuogių lapai, tiksliau jų šerdys, dekoruotos nesilaikant šių kanonų. Vynuogių lapų šerdys auksuotos polimentiniu auksavimo būdu, tik

polimentas teptas ant švino baltojo sluoksnio, kas neatitiko auksavimo technologijų. Laikantis technologijų, polimentas turėjo baigtis ties žalio vynuogės lapo pradžia, t.y., lapo ir lapkočio susijungimo vietoje. Gali būti taip, kad autoriui pasirodė nesubtilus toks perėjimas, todėl manome, kad tepdamas polimentą ant kryžiaus skersinių ir vynmedžio, jis nesustojo ties lapo koteliu, ir tepė toliau iki vynmedžio lapo centro, taip išryškindamas lapų gyslas, kurios vėliau buvo auksuotos. Siekiant suformuoti grakščias gyslas, jau po auksavimo, jos buvo apvedžiotos švino baltojo dažais. Po to lapai buvo sidabruojami aliejiniu būdu, ir tos vietos padengtos skaidria lesiruote. Todėl po šio, nors ir prieštaraujančio technologijai, proceso, vynuogių lapai atrodo natūraliai ir vaizdingai.

Įdomiai ir kūrybiškai buvo atlikti ir kryžiaus restauravimo darbai. Kai kurios atskiros azūrinės detalės iš nugarinės pusės sutvirtintos metalinėmis juostelėmis. Kitos, smulkesnės, kaip vynuogių šakos, tvirtintos aprišant ar net „susiūnant“ jas lininiu siūlu. Vėliau visas paviršius, taip pat ir sutvirtinimas, siūlais gruntuotas kreidiniu klijiniu gruntu. Panašu, kad relikvijų ertmių uždengimai (anksčiau buvę stikliniai) pakeisti į medinius „dangtelius“. Šiuo metu jų išlikę tik du (aukščiausiai esančiose vynuogių kekėse).

Pradėjus konservavimo darbus, norėjosi sužinoti, kaip šis kūrinys atrodė anksčiau, todėl buvo sugalvota padaryti rekonstrukcijos projektą. Išstudijavus istorinę medžiagą, kurią pavyko surinkti, sudėliojus padrikas kūrinio detales kaip dėlionę, remiantis analogiškais kūriniais pavyko sukurti kryžiaus–relikvijoriaus galimą buvusį vaizdą.

Šiuo metu konservuotas kryžius–relikvijorius saugomas Bažnytinio paveldo muziejuje. Atsiradus reikiamoms aplinkybėms ir galimybėms, panaudojant turimą istorinę, ikonografinę ir cheminių tyrimų medžiagą, galima jį restauruoti.

Literatūra

Bieliauskas P., *Valkininkų bažnyčia ir vienuolynas 1555–1957*, Trakai: Voruta, 2004.